

Қурбонов Сирожиддин Қурбонович,
Шароф Рашидов номидаги Самарқанд
давлат университети "Инсон ресурсларини
бошқариш" кафедраси тадқиқотчиси

МЕҲНАТ БОЗОРИДА ИШЧИ КУЧИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ

УДК: 331.5.024

DOI: 10.34920/EIF/VOL_2023_ISSUE_3_5

ҚУРБОНОВ С.Қ. МЕҲНАТ БОЗОРИДА ИШЧИ КУЧИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ

Ушбу мақолада меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш билан боғлиқ муаммоларнинг ҳал этилиши бўйича назарий ёндашувларни илмий жиҳатдан таҳлил этиш асосида мазкур тушунчасининг муаллифлик таърифи таклиф қилинган, меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлик ҳолати тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: меҳнат бозори, ишчи кучи рақобатбардошлиги, ишчи кучига талаб ва таклиф, рақобат муҳити, инновацион ривожланиш, номинал ва реал иш ҳақи.

КУРБОНОВ С.К. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ НА РЫНКЕ ТРУДА

В данной статье представлено авторское определение данного понятия на основе научного анализа теоретических подходов к решению проблем, связанных с повышением конкурентоспособности рабочей силы на рынке труда, и состояния конкурентоспособности рабочей силы на рынке труда.

Ключевые слова: рынок труда, конкурентоспособность рабочей силы, спрос и предложение рабочей силы, конкурентная среда, инновационное развитие, номинальная и реальная заработная плата.

KURBONOV S.K. SOCIO-ECONOMIC SIGNIFICANCE OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF LABOR FORCE IN LABOR MARKET

In the article, based on the scientific analysis of theoretical approaches to solving problems related to increasing the competitiveness of the labor force in the labor market, the author's definition of this concept was suggested, and the state of competitiveness of the labor force in the labor market was investigated.

Key words: labor market, labor force competitiveness, labor supply and demand, competitive environment, innovative development, nominal and real wages.

Кириш (Introduction).

Республикамиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳозирги босқичида меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш билан боғлиқ муаммоларнинг ҳал этилиши алоҳида долзарб ҳисобланади. Чунки меҳнат бозорида ишчи кучига талаб ва таклиф асосида унинг олди-сотди жараёни амалга оширилади. Шу тариқа меҳнат бозори ишчи кучига талаб ва таклифнинг шундай мажмуини ўзида мужассам этадики, у бўш иш ўринларига нисбатан бўладиган ҳаракат ҳамда ишчи кучининг иқтисодий тармоқлари бўйича ҳўжалик фаолияти соҳаларига тақсимланиши орқали амалга оширилади. Бозор механизми рақобат жараёнида мустақил тарзда тартибга солиш элементлари ҳамда давлат томонидан таъсир ўтказиш жараёнини ўзида мужассам этади.

Меҳнат бозори орқали корхоналар зарур миқдорда ва талаб қилинган малакага эга ишчи кучи билан таъминланади, шу билан бирга ишчи кучи ортиқчалиги ёки етишмовчилигини акс этади.

Бугунги кунда республикамиз меҳнат бозорини самарали ривожланиши нуқтаи назаридан ҳудудларда ишчи кучига бўлган талаб ва унинг таклифи ўртасида мутаносибликни таъминлаш жараёни юзага келмоқда.

Иқтисодийнинг трансформацияланиши шароитида меҳнат бозорининг ривожланиш даражаси ва хусусиятидан қатъий назар, ишчи кучи рақобатбардошлиги мавжуд бўлишини тақозо қилади. Меҳнат бозори ривожланиб боргани сари, ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш тизими такомиллашиб боради. Ишчи кучи рақобати меҳнат бозори ривожланишининг энг муҳим белгиси ҳамда уни ривожлантириш воситаси ҳисобланади. Шу сабабли, республикамиз меҳнат бозорида ишчи кучи таклифининг ўсиши кўп жиҳатдан аҳолининг иқтисодий фаол қисми ҳолати билан белгиланади. Бу эса мазкур бозордаги рақобатга боғлиқдир. Шунга кўра, меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатининг мавжуд бўлиши, бир томондан, ишчи кучининг профессионал маҳоратини ўстириш, кенгайтириш ва малакасини ошишини рақобатлантирса, иккинчи томондан, иш берувчиларни қулай меҳнат ва унга ҳақ тўлаш шароитларини яратиш ҳамда сақлаб туришга ундайди.

Илмий муаммонинг қўйилиши.

Ишчи кучи рақобатбардошлигига замонавий ёндашув Бутунжаҳон иқтисодий форуми (БИФ)нинг «Рақобатбардошлик. Глобал таҳлил»¹ илмий-текшириш лойиҳасида келтирилган. БИФнинг экспертлари давлат иқтисодийнинг рақобатбардошлигига таъсир кўрсатувчи кўплаб иқтисодий омилларни ажратиб кўрсатади. Булар: бозор муносабатларининг ривожланиш даражаси; саноатнинг ишлаб чиқариш қувватларидан самарали фойдаланиш; молиявий тизим ўзгарувчанлиги; инсон ресурслари; табиий ресурслар; ижтимоий-иқтисодий барқарорлик ва бошқалар².

М.Портер рақобатбардошлик назарияси тадқиқотида катта ҳисса қўшган. М.Портернинг фикрича, рақобатбардошлик муаммоларини ечими мазкур предметни кўлами ва кўп томонлигини тадқиқ этишни шартлайдиган муҳим мураккаблик билан фарқланади³. Бизнинг фикримизча, мазкур назариядан меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини тадқиқ этишда фойдаланиш мумкин.

МДҲнинг турли соҳаларида рақобатбардошлик тадқиқотларига боғлиқ ҳолда дастлабки илмий ишлар Р.Фатхутдинов, М.Г.Долинская, И.А.Соловьев, И.Фаминский, С.Г.Светульников, Р.И.Шнипер, А.Ш.Хасанова, В.Е.Андреев ва бошқа муаллифларнинг ишларида келтирилган⁴.

Ўзбекистонда ҳам иқтисодчи олимларнинг рақобатга алоқадор бир қанча илмий қарашлари мавжуд. Ш.Ш.Шодмонов ва У.В.Ғофуров таърифида кўра, «рақобат – бозор субъектлари иқтисодий манфаатларининг тўқнашувидан иборат бўлиб, улар ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ нафлиликка эга бўлиш учун курашни англатади»⁵. Шундай қилиб, рақобат кўп қиррали иқтисодий ҳодиса бўлиб, у бозорнинг барча субъектлари ўртасидаги мураккаб муносабатларни ифодалайди.

¹ World Economic Forum The Global Competitiveness Report. 1997. World Economic Forum Geneva, 1997.

² Конкурентоспособность России в 90-е годы Межстрановой макроэкономический анализ.- М.: 2000. – С. 105.

³ Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993. С. 33.

⁴ Долинская М.Г., Соловьев И.А. Маркетинг и конкурентоспособность промышленной продукции. – М.: 1991; Андреев В.Е. Конкурентоспособность региона и методика ее оценки / <http://otchestvo.yar.ru/~melikh/article2.html>

⁵ Шодмонов Ш.Ш., Ғофуров У. Иқтисодий назарияси. Дарслик. – Т.: "Иқтисод-молия", 2010, 220-бет.

Академик Қ.Х.Абдурахмоновнинг фикрича, «рақобат – ҳар қандай бозор механизмини ташкил этувчи ажралмас қисми бўлиб, у кўп миқдордаги эркин харидорлар ва иш кучини сотувчиларнинг мавжудлиги ҳамда улар учун меҳнат бозорига эркин кириши ва уни тарқатиш имкониятини англатади»¹.

Ш.Р.Холмўминов томонидан берилган таърифга кўра, «меҳнат бозорида ишчи кучларини ёллашда эркин ва самарали рақобат – ёлланувчилар билан иш берувчилар ўртасида ишчи кучига бўлган эркин талаб ва таклиф тамойиллари асосида меҳнат-товарга ўзаро манфаатли баҳони ўрнатишдан иборат»².

Шунинг билан, меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш билан боғлиқ қатор хал қилиниши лозим бўлган назарий масалалар мавжуд. Уларни илмий жиҳатдан таҳлил этиш асосида ишчи кучи рақобатбардошлиги тушунчасини англаш ва асослаб олиш, меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлик ҳолатини тадқиқ қилишга назарий ва методологик замин яратади.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology).

Тадқиқот жараёнида меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти илмий ва услубий жиҳатдан тадқиқ қилиш бўйича иқтисодий тизимлар ва нисбатларни ўрганишга диалектик ва тизимли ёндашув, қиёсий ва солиштира таҳлил, статистик ва динамик ёндашув ҳамда гуруҳлаш усуллари билан фойдаланилди.

Мақоланинг мақсади. Иқтисодиётнинг инновацион ривожланиш шароитида меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини оширишнинг моҳиятини тавсифловчи назарий ёндашувларни илмий жиҳатдан таҳлил этиш, меҳнат бозорида ишчи ходимларни ёллашда эркин ва самарали рақобат – ёлланувчилар билан иш берувчилар ўртасида ишчи кучига бўлган эркин талаб ва таклиф тамойиллари асосида меҳнат-товарга ўзаро манфаатли баҳони ўрнатиш бўйича таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Таҳлил ва натижалар.

Меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини ёритиб беришда кўпгина илмий адабиётларда меҳнат бозоридаги рақобат, ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш, меҳнат бозоридаги ишчи кучига талаб ва таклиф ўртасидаги самарали ўзаро боғлиқликни таъминлаш, меҳнат бозори субъектларининг тенг ҳуқуқда ва мустақил курашини ўз ичига олувчи меҳнат бозори таркибий қисми сифатида ифодаланади (1-расм).

Бизга маълум бўлган назарий ёндашувларга асосланиб, рақобат бўйича энг кўп учрайдиган учта таърифни ажратамиз. Биринчи – рақобат бозорда мусобақалаш сифатида намоён бўлади. Мазкур ёндашув асосий миллий адабиётларда ифодаланган ва рақобат тушунчаси энг яхши натижаларга эришиш учун рақобатчиликка киришишни изоҳлайди. Ушбу ёндашувга кўра, меҳнат бозорида рақобат категориясининг мазмунини қуйидаги тавсифлар билан асосланади:

- меҳнат бозорининг бир қанча субъектлари ўртасида рақобатлашиши рақибларини ҳар бирини ягона мақсадга эришиш учун рақобатлашишга интилиши кўринишида энг юқори натижага эришишида намоён бўлади;

- ишчи кучини такрор ҳосил қилиш мутаносиблиги ва самарадорлигини таъминлайдиган муҳим механизм ҳисобланади.

Иккинчи ёндашув хусусиятан классик иқтисод назарияси учун хос. Унда рақобат бозор механизмининг талаб ва таклифнинг мувозанатга эришиш элементи сифатида кўриб чиқилади. Бизга маълумки, рақобат функциялари ўзига хос ҳисобланиб, ишчи кучига бўлган талаб ва унга бўлган таклифни тартибга солади, шунингдек:

- ишчи кучи баҳоси бозор орқали аниқланади;

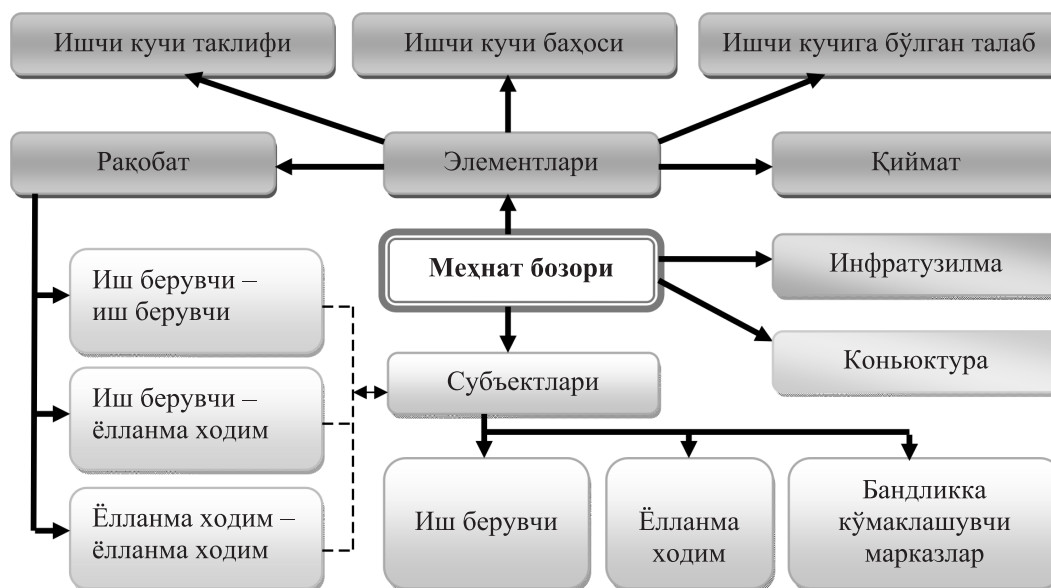
- тармоқлар ўртасида ишчи кучини жолланишини ва фаолиятлари кўринишларини рағбатлантиради;

- ишчи кучининг малака даражаси таркибини таққослаш, ёллаш вақтида у ёки бу рақобатлашаётган ишчи ёки ишчилар гуруҳидан қайси бирларини афзал кўришни аниқлайди.

Рақобатнинг асосий функцияси шундан иборатки, бу иқтисодий тартибга солувчи миқдорини аниқлайди, шу билан бирга, биринчи навбатда ёлланма ишчиларнинг иш ҳақи, иш берувчининг даромади, тақсимлаш самарадорлигини ва ишчи

¹ Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик. Т.: "Mehnat" – 2009, 145-бет.

² Холмўминов Ш.Р. Меҳнат бозори иқтисодиёти (ўқув қўлланма) – Т: ТДИУ, 2004, 23-бет.

1-расм. Меҳнат бозорининг асосий таркибий элементлари¹.

кучидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга олиб келади.

Учинчи ёндашув доирасида бозор турида рақобатнинг мезони сифатида қўриб чиқиш орқали аниқланади. Бу ёндашув замонавий назарияларда бозор морфологиясида асосланади.

Рақобатнинг ўзаро таъсири хусусиятига кўра бозор турли шаклларга ажратилади, уларнинг ҳар бири учун иқтисодий субъектларнинг муайян ҳулқи хосдир. Бу ерда рақобат таъсирида рақобатчилик эмас, балки бозор иштирокчиларининг ҳулқ-атвори бўйича умумий бозордаги шарт-шароитлари назарда тутилади. Мазкур шарт-шароитлар меҳнат бозорида такомиллашган рақобат муҳити билан бевосита боғлиқдир. Меҳнат бозорида такомиллашган рақобат модели қуйидаги белгиларни ўз ичига олади:

- кўп сонли ишчи кучини сотувчилар ва сотиб олувчиларнинг мавжудлиги;
- ҳеч бир сотувчи ёки харидорни «ишчи кучи»нинг товар сифатида бозор баҳосига таъсир ўтказишга олмаслиги;
- бозорга эркин кириш ва чиқиш, модомики бозор иштирокчилари учун ҳеч нарса чегараланмайди. Инсон ресурсларининг эркин ҳаракати назарда тутилади: меҳнат ресурсларининг қанча қайтими кўп, илғор технологиялар жорий этилган ва янги қувватлардан фойдаланиш имкониятига эга бўлган жойларга шунчалик ишга жойлашиш ҳаракатчанлиги юқори бўлади;

– меҳнат бозорида ҳар бир ишчи кучини сотувчи учун нарх белгиланган ҳисобланади. Бозорнинг оммавий таъсири, турли сотувчиларнинг тахминан тенг имкониятлар билан ўзаро таъсири ишчи кучининг умумий бозор баҳоси тенглашишига, уларнинг барқарорлигини таъминлашга олиб келади;

– кўп сонли харидорлар ва сотувчилар ўртасидаги мунозарали ҳолат, уларнинг ҳар бири етарлича тўлиқ ахборотга эга бўлишини ифодалайди, чунки уларнинг ҳеч бири бозордаги талаб ва таклифни назорат қилишга қодир эмас;

– товар ва нарх (ишчи кучи) ҳақида сотувчи ва харидорларнинг максимал ахборотга эга бўлиши;

– қандайдир ишчи кучини сотувчи гуруҳлар учун у ёки бу имтиёзларнинг мавжуд эмаслиги.

Ҳозирги пайтда ишчи кучи рақобатбардорлигини ошириш вазифаси давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Инновацион иқтисодиётда бу тушунча ривожланишига меҳнат муносабатларининг таркибий тузилмаси объектив сабаб бўлмоқда. Мазкур ҳолат «рақобатбардошлик» тушунчасига услубий ёндашувлар асосида халқаро илмий тажрибалар ва иқтисодий адабиётларда кенг миқёсда тадқиқ этилишига сабаб бўлмоқда.

Шунингдек, меҳнат бозорида рақобатбардошликни оширишнинг илмий-услубий ёндашув нуқтаи назаридан «ишчи кучи рақобатбардошлиги» ҳамда «рақобатбардошлик салоҳияти (меҳнат, бошқарув)» концепцияси

¹Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

1-жадвал. «Меҳнат бозорида рақобатбардошлик» концепциясининг хусусиятлари¹

Концепция хусусиятлари	Биринчи концепцияси тузилмаси		Иккинчи концепцияси тузилмаси		
	Ишчи кучи рақобатбардошлиги	Рақобатбардошлик салоҳияти (меҳнат, бошқарув)	Ишчи рақобатбардошлиги	Персонал рақобатбардошлиги	Меҳнат ресурслари рақобатбардошлиги
Таснифлаш белгиси	Ишчи кучи «товари»нинг истеъмол қилинган рақобат устунлиги моҳияти		Рақобатбардошликни сифат аниқлигини ташкилий-иқтисодий шакли		
Объекти	Ишчи кучи	Салоҳияти (меҳнат, бошқарув)	Ишчи	Персонал (жами ишчи)	Меҳнат ресурслари
Предмети	Ишчи кучининг сифат хусусиятлари		Ишлаш қобилиятининг рақобатбардош устунликларини амалдаги ҳолатга келтириш механизми		
Баҳолаш кўрсаткичлари	<ul style="list-style-type: none"> - малакаси; - касби бўйича иш стаж; - ёши; - маълумоти; - жисмоний ҳолати; - ижтимоий хусусиятлари. 	<ul style="list-style-type: none"> - касб маҳорати; - компетенция; - шахсий сифатлар; - инновацион салоҳияти; - рағбатланти-риш салоҳияти. 	<ul style="list-style-type: none"> - ишчи кучининг сифат хусусиятлари; - ишга қабул қилиш шартлари; - меҳнат сифати; - фойдали таъсири; - умумий харажатлар. 	<ul style="list-style-type: none"> - сифат хусусиятлари; - миқдор хусусиятлари; - меҳнат сифат - ёллаш шартлари; - фойдали таъсири; - умумий харажатлар. 	<ul style="list-style-type: none"> - иқтисодий фаол аҳоли; - иқтисодий нофаол аҳоли; - структура кўрсаткичлари; - фойдали таъсири; - умумий харажатлар.
Концепция вакиллари	Бахматова Т.Г., Богданова Е.Л., Маркелов О.И., Миляева Л.Г., Подольная Н.П., Семеркова Л.Н., ва бошқалар.	Ивановская Л.В., Мишин А.К., Сулова Н., ва бошқалар.	Немцева Ю.В., Охотский Е.В., Рачек С.В., Семеркова Л.Н., Сотникова С.И., Томилов В.В., Фатхутдинов Р.А., ва бошқалар.	Немцева Ю.В., Саруханов Э.Р., Сотникова С.И., ва бошқалар.	Меҳнат ресурсларини рақобатбардош-лигини ошириш муаммолари: Минтақалараро ИАК материаллари. - Бийск, 2002

¹ <https://dis.ru/library/520/25896/>

хусусиятлари ишчи кучи «товари»нинг истеъ-
мол қилинган рақобат устунлиги моҳияти»ини
акс эттирса, «ишчи рақобатбардошлиги», «пер-
сонал рақобатбардошлиги» ва «меҳнат ресурс-
лари рақобатбардошлиги» концепцияси хусуси-
ятлари «рақобатбардошликни сифат аниқлигини
ташкилий-иқтисодий шакли»ини ифодалайди
(1-жадвал).

Рақобатбардошлик иқтисодий категория сифа-
тида турли кўринишларга эга. Меҳнат бозори-
даги рақобатбардошлик қуйидаги ҳолларда яққол
намоён бўлади:

- рақобат муҳитида ишчи кучини сотиш ва
сотиб олиш актларини амалга оширишда, ходим ва
иш берувчи ўртасида меҳнат шартлари тўғрисида
шартнома тузиш босқичида;

- ишчининг ишдан озод этилишида;

- ходимларнинг фойдаланилган меҳнати
учун тўланадиган номинал ва реал иш ҳақини
аниқлашда ва бошқа ҳолларда.

Ишчи кучи рақобатбардошлигини таъминлаш
меҳнат бозорининг энг муҳим белгиси, уни сифат
жиҳатдан ривожлантириш воситаси ҳисобланади.
«Ишчи кучи рақобатбардошлиги» категориясининг
ижтимоий-иқтисодий мазмунига қуйидагича таъ-
риф берамиз: **ишчи кучи рақобатбардошлиги**
– бу иш берувчиларнинг аниқ эҳтиёжларини
қондиришни таъминловчи ишчи кучининг товар

кўринишидаги махсус хусусиятларини ифодаловчи
сифат ва қиймат (баҳоси) шаклидаги элементлари
ҳамда индивидуал қобилиятлари йиғиндисидир.

Хулосалар.

1. Меҳнат бозори ишчи кучининг сифат
кўрсаткичини ифода этадиган «ишчи кучи
рақобатбардошлиги» категориясининг муаллиф-
лик таърифи ишлаб чиқилди. Меҳнат бозорида
ишчи кучи рақобатбардошлиги – бу иш берувчи-
ларнинг аниқ эҳтиёжларини қондиришни таъмин-
ловчи ишчи кучининг товар кўринишидаги мах-
сус хусусиятларини ифодаловчи сифат ва қиймат
(баҳоси) шаклидаги элементлари ҳамда индиви-
дуал қобилиятлари йиғиндисидир.

2. Меҳнат бозорида ишчи кучи
рақобатбардошлигини оширишнинг ижтимоий-
иқтисодий механизмлари таркиби аниқланди, уни
шакллантириш йўллари, фойдаланиш соҳалари
ҳамда ошириш имкониятлари, шунингдек, унинг
ўзига хос хусусиятлари ва тамойиллари таснифи
ишлаб чиқилди.

3. Меҳнат бозорида рақобатбардош ишчи
кучи таркиби аниқланди, рақобат белгилари
бўйича тадқиқ этилди, рақобат моделлари хусуси-
ятлари тавсифланди, ишчи кучи рақобатбардошлик
омиллари ишлаб чиқилди, меҳнат бозорида ишчи
кучи рақобатбардошлигининг асосий мезонлари
ва кўрсаткичлари таснифланди.

Фойдаланилган адабиёт рўйхати (References):

1. World Economic Forum The Global Competitiveness Report. 1997. World Economic Forum Geneva, 1997.
2. Конкурентоспособность России в 90-е годы Межстрановой макроэкономический анализ.- М.: 2000. – С. 105.
3. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993. С. 33
4. Долинская М.Г., Соловьев И.А. Маркетинг и конкурентоспособность промышленной продукции. – М.: 1991;
5. Андреев В.Е. Конкурентоспособность региона и методика ее оценки / <http://otechestvo.yar.ru/~melikh/article2.html>
6. Шодмонов Ш.Ш., Ғофуров У. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. – Т.: “Иқтисод-молия”, 2010, 220-бет.
7. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик. – Т.: “Mehnat” – 2009, 145-бет.
8. Холмўминов Ш.Р. Меҳнат бозори иқтисодиёти (ўқув қўлланма) – Т: ТДИУ, 2004, 23-бет.
9. Nozim Muminov, Botir Nurmatov, Oydin Egamberdiyeva. Aspects for improving the regional mechanism for creating new job vacancies in the regions of Uzbekistan.// “Номарказлаштириш механизмларини ишлаб чиқиш маҳаллий бюджетларнинг даромадлар қисми барқарор ўсиши ва минтақаларни ижтимоий ривожлантиришнинг омили сифатида” халқаро миқёсдаги илмий-амлий конференция материаллари тўплами. – Т., 2020. – Б. 303-307.